

MESLEK FOLKLORUNDA ŞAKALAR VE İŞLEVLERİ

Pınar KARATAŞ*

Özet

Folklorun çalışma alanlarından biri olan meslek folkloru, aynı mesleği icra eden kişiler tarafından iş çevresinde yaratılan ve ait olduğu meslek grubu için anlamlı olan kültürel unsurları incelemektedir. Bağlamsal bir çerçeve olarak meslek; anlatı, giyim kuşam, inanç, geçiş ritüelleri gibi folklorun ele aldığı pek çok tür ve konuya şekil vermektedir. Bu türlerden biri de şakalarıdır. Meslek, iş ortamındaki mizahın da bağlamsal çerçevesini oluşturduğundan şakalar söz konusu meslekle ilgili esoterik bilgi ve komikliğe dayalı bir yapı sergilemekte ve gündelik yaşamdaki diğer şakalardan farklı olarak mesleğe özgü unsurlar ve özellikler taşımaktadır. Gülmeyi oluşturan temel öğeleri ve kurguları benzer olmakla birlikte her meslek kendi araç ve yöntemleriyle şaka yapmaktadır. Meslek gruplarında şaka yapma, eğlencenin ötesinde bir anlam taşımaktadır. İş ortamındaki gerilimi azaltan şakalar, çeşitli mesajların dolaylı ancak etkili bir şekilde verilmesini sağlayan bir vasıta olarak işe koşulmaktadır. Özellikle minyatür geçiş ritleri olarak değerlendirilen ilk gün şakaları, mesleğin yeni üyesinin atladığı bir eşik olarak kabul edilebilir. Açık işlevi eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek olarak görülen şakaların gruba kabul, ders verme, uyarma, cezalandırma gibi pek çok gizli işlevi vardır. Bu çalışmada askerlik, yazılım mühendisliği, hekimlik, akademisyenlik, terzilik, imamlık ve madencilik gibi çeşitli meslek gruplarından alınan örnekler üzerinden mesleklerde yapılan şakaların içeriği, hangi durumlarda ve ne zaman yapıldıkları ele alınarak grup bilincinin yükselmesi ve pekişmesi başta olmak üzere şakaların çeşitli işlevleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Meslek folkloru, şaka, gizli ve açık işlevler, geçiş ritüelleri, mizah kuramları

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü, pmaden@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4609-8993.

Pranks And Functions In Occupational Folklore

Abstract

Occupational folklore, which is one of the fields of study of folklore, examines the cultural elements created by people who perform the same occupations in the work environment and which are meaningful for the occupational group to which they belong. As a contextual framework, occupation shapes many genres and subjects that folklore deals with, such as narrative, clothing, beliefs, and rites of passage. One of these genres is pranks. Since occupation also constitutes the contextual framework of humour in the work environment, pranks exhibit a structure based on esoteric knowledge and humour related to the occupation in question, and unlike other pranks in daily life, they carry elements and features specific to the occupations. Although the basic elements of laughter and their fictions are similar, each occupation makes pranks with its own tools and methods. In occupational groups, making a prank has a meaning beyond entertainment. Pranks, which reduce the tension in the work environment, are utilised as a means of conveying various messages in an indirect but effective way. Especially first day pranks, which are considered as miniature rites of passage, can be considered as a threshold that the new member of the occupation jumps over. Pranks, whose explicit function is to have fun and have a good time, have many hidden functions such as group acceptance, teaching, warning, and punishment. In this study, the content of pranks made in occupations, in which situations and when they are made will be discussed through examples taken from various occupational groups such as military service, software engineering, medicine, academics, tailoring, and imamate, and various functions of pranks, especially raising and reinforcing group consciousness, will be emphasised.

Keywords: Occupational folklore, pranks, hidden and open functions, rites of passage, humour theories

Giriş

Folklorun çalışma alanlarından biri olan meslek folkloru, aynı mesleği icra eden kişiler tarafından iş çevresinde yaratılan ve ait olduğu meslek grubu için anlamlı olan kültürel unsurları incelemektedir. Bağlamsal bir çerçeve olarak meslek; anlatı, giyim kuşam, inanç, geçiş ritüelleri gibi folklorun ele aldığı pek çok tür ve konuya şekil vermektedir (Marcus ve Marcus 1990: 121). Bu türlerden biri de hemen her meslekte karımıza çıkan şakalarıdır.

Şakanın açık işlevi eğlenme ve hoşça vakit geçirme olsa da aynı zamanda gruba kabul, ders verme, uyarma, cezalandırma gibi pek çok gizli işleve de sahiptir. Hareket komiğine dayalı yapılan el şakaları bir tarafa bırakılırsa, söz komiğine dayalı şakalar esasında gerçek olmayan bir kurguya/yalana mağdurun inandırılması ve/veya istenen eylemin ona yaptırılması (Karataş 2017: 348) şeklinde tanımlanabilir.

Diğer türlere nazaran folklor çalışmalarında üzerinde daha az durulmasına rağmen, şakaların yaygın icra edilen türlerden olduğu görülmektedir. Stith Thompson'ın Halk Edebiyatı Motif İndeksi'nde (Motif-index of Folk-literature) J2346 "acemi, yeni gelen ya da saf vb. bir kişinin saçma, yanlış ya da var olmayan bir nesne ya da komik bir araştırma için gönderilmesi" ve J2347 "yeni çalışanlar üzerinde meslek aldatmacaları/hileleri" (1966:205) olmak üzere konuyla ilgili iki ayrı motifin bulunması şakaların motif oluşturacak denli yaygın bir şekilde icra edildiğinin göstergesidir.

Şakalar her zaman şakacının kendisi dahi olsa birisinin harcanması üzerine kuruludur. Şakanın gerçekleşebilmesi için bir şakacı ve kolay aldanın saf bir kişi gerekirken, buna ek olarak genellikle şakadan hoşlanan ve şakacıya eşlik eden seyirci ya da seyirciler de şakaya dâhil olabilir. Seyirci genellikle kurbanın küçük düşürülmesine yardım eden kişi olarak şakada yer almaktadır (Dundes 1988: 7). Bu bağlamda mesleğe yeni başlayan bir acemi, deneyimsizliğinden dolayı "kolay aldanın saf kişi" konumundadır. Bu nedenle de en çok şaka kurbanı olanlar mesleğe yeni başlayanlardır. Şakacı ve seyirciler ise kurbanın deneyimli meslektaşlardır.

Şakalarda söz konusu kurgunun gerçek olmadığına dair bazı ipuçları vardır ancak bu ipuçları kurbandan kasıtlı olarak saklanır ve kişi gerçek olarak sunulan sahtelikle kandırılır. Böylelikle şaka, katılımcıları aldatmacanın farkında olanlar ve olup bitenlerle ilgili yanlış bir fikre sahip olanlar olmak üzere iki gruba ayırır. Her iki grup da bir ya da birden fazla kişiden oluşabilir (Smith 1996: 1232). Meslek şakalarında gerçek olarak sunulan sahtelik mesleğin icrası, ustanın ya da üstün olduğundan farklı tanıtılması, meslekte kullanılan malzemelerin gerçek olmayan işlevleri ya da var olmayan malzemelerin ya da uygulamaların gerekli gibi gösterilmesi gibi çeşitli kurgularla karşımıza çıkmaktadır.

Meslek Şakaları ve İşlevleri

Şakaların öncelikli amaçları eğlence olarak görülse de şaka yapmanın tek amacı bu değildir; şakayla kıyaslandığında çok daha az riskli eğlence biçimleri vardır (Smith 1990: 78). Şakayı riskli kılan, kurbanının şakaya vereceği tepki ya da şakanın planlananın dışında gelişmesi ve ciddi bir soruna dönüşmesi olarak değerlendirilebilir. Eğlencenin yanı sıra şaka çeşitli özel nedenlerle de yapılabilir. Bu bağlamda şakaların dikkat çeken bir özelliği genellikle durum ve statülerin değiştirildiği dönemlerde daha çok yapılmalarıdır. Bu durum ve statü değişikliğinin ilk basamağı ise giriş yapılan mesleğin ilk günleridir.

a. Geçiş Ritüeli İşlevli İlk Gün Şakaları

Mesleklerde yapılan şakaların büyük bir bölümü ilk gün şakası olarak karşımıza çıkmaktadır. Statü ve durum değiştiren kişilerin, şakaların geleneksel hedefleri olmaları ve şakaların en çok bu kişilere yapılması bu durumun nedenidir (Smith 1990: 78; Dundes 1988: 9). Şakaların geçiş dönemlerinde daha çok yapılmalarının nedenlerinden biri de hedeflenen etkinin yaratılması için mağdurun safca bir tutum sergilemesi gereğidir. Yeni bir işe başlayan birisi, yaptığı işin ayrıntılarını öğreninceye kadar belirli bir sürenin geçmesi gerektiğinden, bu dönemde daha saf ve şaka saldırılarına daha açık bir konumdadır. Bu durum yeni bir okula başlayan ya da yeni bir ortam ya da konuma geçen kişiler için de geçerlidir. Şakacılar, genellikle bu saflık dönemlerinde kurbanlarını yakalarlar (Şahin 2014: 239). Yeni bir mesleğe adım atanlar hem yeni geldikleri ortamın hem de mesleki eğitim almış olsalar dahi mesleğin icrasının yabancısıdır ve saf konumdadır. Bu nedenle de hemen her meslekte karşımıza çıkabilecek olan ilk gün şakaları, en öne çıkan şaka türüdür.

Geçiş ritüellerinin minyatürü olarak değerlendirilen ilk gün şakaları, yeni bir gruba katılmak, bir işe girmek, yeni bir statü elde etmek, evlenmek gibi içinde bulunulan konumun değişmesinin işaretleyicisidir (Dundes 1988:10). Bu şakaların bazıları diğer geçiş ritlerinde olduğu gibi (onlar kadar sert bir görüntüde olmasa da) gruba dâhil olacak kişinin bir kabul bedeli ödeyerek gruba sadakatini göstermesi özelliğini de taşımaktadır. Bu bedel fiziksel bir şakaya maruz kalmak olabileceği gibi, sadece alaya alınmak veya grubun diğer üyeleri tarafından şaka mağduruna gülünmesi şeklinde de ödenebilir.

Dundes, Van Gennep'in ortaya koyduğu geçiş ritleri analizinin rit özelliği taşıyan şakalar için de geçerli olduğunu ileri sürmektedir (1988: 10). Buna göre aldatılan kişi öncelikle boş bir arayış için gönderilerek gruptan ayrılır. Bu süre içinde yanlış iş üzerinde ve marjinal bir durumdadır. Bir taraftan grubun parçası iken, diğer taraftan şakanın zaman boyutunu uzatmak için tam bir komite olarak çalışan grubun parçası değildir. Sonuç olarak ya aldatılan kandırıldığını anlamaya başlar ya da şaka kurbanı bir ya da birkaç grup üyesi tarafından açıklanır. Böylelikle kurban itibarı olan tam bir üye olarak grubun içine tekrar katılır (Dundes 1988: 10). Mesleklerde gruba dahil oluş, kişinin aldatıldığını öğrenmesinin yanı sıra, işle ilgili teknik ya da sosyal bilgiyi öğrenmesiyle birlikte gerçekleşir. Şakaya maruz kalan kişi, işin gerçekte nasıl yapıldığını, kendisine farklı tanıtılan durumun aslında ne şekilde olduğunu şaka sonucunda öğrenerek, yani gerçek bilgiyi edinerek tam bir üye olarak gruba yeniden ve gerçek anlamda dâhil olmaktadır.

Geçiş ritüeli özelliği gösteren ilk gün şakalarına imamlar arasında yapılan bir şaka örnek verilebilir. Bu şaka şakacıların arkadaşı olan bir imam tarafından şöyle anlatılmıştır:

“Bizim iki üç tane imam arkadaşı tutmuşlar, birine imam nikâhı kıydıralım diye, gecenin bir yarısı, imamın birine başörtüsü, makyaj filan yapıyorlar. Yeni gelen imamın tanımadığı tamam mı? Çömez şakası. (Yeni imama) İmam nikâhı kıydırıyorlar. Hoca bir bakıyor, sonra geliyor, bu erkek, nikâh kıyıldı. Ne gerekecek? Diyet gerekecek adama tamam mı? Bir sürü telaşesi oldu ama.”
(KK1)

Bu şakada gülme unsurunu yaratan unsur başlangıçta erkek imamın kılık değiştirmesi olarak görünse de meslek grubu için komik olan yeni imamın bunu fark etmeyerek nikahı kıyması ve bu nedenle de diyet ödemesi gerektiğine inandırılmasıdır. Aslında iki erkek için kıyılan nikahın dini olarak geçerliliği yoktur. Ayrıca zaten böyle bir durum için diyet de gerekmemektedir (KK2). Yeni imam bunu bilse bile diğer meslektaşlarının yanlış yönlendirmesi ile bilgisinden tereddüt etmiş olabilir. Böylelikle yeni imam yaşadığı panik ve diğer imamların alayı ile bedel ödemiş olur. Şakadan şüphelense dahi (nikahın geçerliliği ve diyet konusunda) aldanarak/aldanmış görünerek gruba sadakatini göstermiş olur. Şakanın açıklanması

ile de marjinal durumdan çıkarak ve tam bir üye olarak gruba katılır. Şaka yoluyla da mesleki bilgiyi öğrenir, hatırlar ya da pekiştirir.

Motif İndex'te “acemi, yeni gelen ya da saf vb. bir kişinin saçma, yanlış ya da var olmayan bir nesne ya da komik bir araştırma için gönderilmesi” şeklinde yer alan motife ilk gün şakaları içinde sıkça rastlanmaktadır. Madenciler arasında yapılan bir çalışmada bu motifi içeren bolca şaka tespit edilmiştir: Yeni madencilere yer altında kantin olduğunu söyleyip herhangi bir şey ısmarlamak ve onu uzun ve karmaşık galerilerinde dolaştırmak, ağır direkleri çekmek için kullandığını söyleyerek galerilerde öküz aratmak, galerilerdeki tozu dumanı temizlemek için duman/toz süpürgesi aratmak, direk diplerini doldurmak için gerekli çamuru üretmek için kullanılacağını söyleyip çamur yapma makinesi aratmak, kısa süre sonra yine tozla kaplanacak uzun rayları süpürtmek (Terzi 2019: 324) gibi şakalar yeni meslek üyesinin deneyimsizliği sebebiyle maruz kaldığı şakalardandır. Benzer şekilde hekimler arasında da bu motifi içeren şakalar tespit edilmiştir. Bunlar arasında göz hastalıkları kliniğine yeni gelen asistan hekime hastanın göz tansiyonunun normale dönmesi için iki gözünün de yavaş yavaş okşanması yoluyla yarım saat masaj yaptırılması (KK3), ameliyathanede çömezden aslında var olmayan bir malzemesinin getirilmesinin istenmesi ve bu malzemeyi bulamadığı için kendisine kızılması (KK4), kadın doğum alanında sakrum kemiğinin çıkıntılı olması sebebiyle törpülenmesi gerektiğinin söylenmesi ve yeni asistana hastanede törpü aratılması (KK5) gibi şakalar bulunmaktadır.

Bu şakalarda kurban hilenin farkına varsa bile şaka ona açık kapı bırakmayarak verilen görevi yapmaya mecbur bırakmaktadır. Şaka kurbanı istenen “saçma” nesneyi aramayı reddederse grup tarafından söyleneni yapmadığı için tepkiyle karşılanacaktır. İstenen saçma nesneyi aradığında ise bulamadığı için tepkiyle karşılaşmaktadır. Bu bakımdan saçma nesne şakaları gruba dâhil olma noktasında yeni üyeyi sınamaktadır. Kişi hilenin farkına varsa bile kendisinden isteneni yapmayı kabul ederek gruba sadakatini göstermeli, şaka kurgusunda kendisine verilen kurban rolünü yerine getirerek kendisiyle alay edilmesi fırsatını gruba vermelidir. Bu durum kabul bedelinin ödenmesinin bir başka yolu olarak karşımıza çıkmaktadır (Karataş 2017: 368). Kabul bedelini şaka mağduru olarak ödeyen üye grupla bütünleşmekte ve kendisi de artık potansiyel bir şakacı olarak grubun bir üyesi haline gelmektedir.

Motif indekste yer almayan ancak mesleklerde sıkça rastlanan diğer iki şaka motifi de “Acemiye ustanın ya da patronun acımasız (sinirli/ zor beğenen /kök söktüren) birisi olarak tanıtılması” ve “Acemiye yapamayacağı kadar zor bir işin verilmesi ya da acemiden kapasitesinin üstünde iş beklenmesi” olarak tarafımızca tespit edilmiştir. Genellikle bu iki motifin çeşitli meslek gruplarında bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bu motifleri taşıyan ve yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kabul bedelinin ödetilmesi şeklinde değerlendirilebilecek olan bir başka ilk gün şakası profesyonel askerler arasında yapılmıştır. Şaka bir yarbay tarafından şöyle anlatılmıştır:

“Benim güzel bir anım var aslında, Siirt’te komandoyken bir asteğmen gelmişti, yani ilk günüydü. Bir teğmen arkadaşla, teğmen arkadaş dedi ki komutanım buna bir şaka yapalım. Napalım? Dedi ben dedi, bunu gidiyim getiriyim, sizi de dedi çok pis anlatayım, çok kötü anlatayım. Ondan sonra dedi sivil dedi bunu bi yiyelim dedi yani. İyi lan tamam dedim ondan sonra. Bu getirdi işte gitti. Bende sert duruyorum falan fistan, sen kimsin falan diye bağıyorum buna, çocuk gariban yeni gelmiş daha, saçlar upuzun sarışın bir çocuk. Hiç unutmuyorum Hüseyin çok da severim. Buna soru soruyom, sen biliyon mu, harita biliyon mu? Hiçbir şey bilmiyom, kolon kaç kişi, kolondaki uzmanları say diyom bilmiyo etmiyo. Personeli soruyom yani adam nerden bilsin daha yeni gelmiş Siirt’in dağına indirmişler, atmışlar çocuğu böyle şok olmuş. Git dedim toparla kolonu, ondan sonra akşam pusuya gidicez sen de geleceksin falan fistan dedim ondan sonra buna. Böyle şok, dedim oğlum bak ölürseniz kalırsanız bak karışmam dedim buna bütün belgeleri imzalatın. Ölürse dedim ailesi bizi sorumlu tutmasın falan. Ama nasıl çocuk sapsarı çocuk kıpkırmızı oldu. Sonra ikimiz dedim ondan sonra Allah belanı versin Ahmet senin, oğlum şu çocuğun haline bak çocuğun haline acıdım. Lan gel lan şaka dedik gel hoş geldin. Baklava getirdin mi diye sordum, getirmedi dedim şimdi dedim şaka değil dedim bundan sonra yapacaklarım. Adam tatlısız gelir mi lan buraya dedim. Öyle bir anımız vardı yani kulakları çınlasın.” (KK6)

Tarafımızın da şakacı olarak bulunduğu benzer bir şaka akademisyenler arasında da yapılmıştır. Bu şakada bölüme başlayacak yeni araştırma görevlisi gelmeden önce antetli kâğıt üzerine bir imza listesi hazırlanmış ve diğer araştırma görevlileri bölüme geliş saatlerini çok erken yazarak aslında var olmayan bu listeyi imzalamıştır. Geldiğinde yeni araştırma görevlisine

de çok geç saatte geldiği söylenerek bu kâğıt imzalatılmıştır. Sonrasında ise bölümde asistanlardan sorumlu çok gaddar bir baş asistan bulunduğu ve bölüm başkanına her türlü açığı şikâyet ettiği söylenmiştir. Gaddar asistan gruba katılarak geç kaldığı için yeni asistana kızmış, diğerleri ise onu yatıştırmaya çalışmış ve ilk günü olduğu için yeni asistanı idare etmesi istenmiştir. Sonrasında gaddar asistan ve diğer grup üyeleri tarafından Erasmus Koordinatörlüğünden, bazı derslerin takibi ve sınav kağıtlarının okunmasına kadar yeni gelenin bilgisi ve deneyim sahibi olmadığı her türlü iş sayılmış ve bütün bu işleri onun yapacağı söylenmiştir. Yeni gelen tüm görevleri kabul ettikten sonra şaka kendisine açıklanmış ve imza kâğıdı da hatıra olarak kendisine verilmiştir.

Yine terziler arasında yapılan bir şaka da her iki motifi bir arada içermektedir:

“Şimdi bazısı bilemez yapamaz ona şakaylen derler ki, Fethiye Ablâ yokken mesela sana bunu bıraktı, verin işte Özlem’e, Özlem (yeni çırak) bunu yapar. Ondan sonra Özlem bunu yapamam diye ağlar saatlerce. *Gelince valla seni kovar* diyolardı bak ona göre. Hâlbuki o süpürüyodu, alıyodu ordan başlıyo zaten yerleri süpürür iğneleri toplar, yok şeyleri toplar, kağıtları kalıpları bir araya koyar, işte örnekleri bir araya toparlar öyle, kızlara su getirir su şey eder. O gün de en ağır işi verirler çocuğa, Allahın salağına. Bize akşamdan tembih etti, bunu Özlem yapıcak dedi derler. Kız ağla ağla kendini öldür. Bi geldim iki gözü iki çeşme, Özlem n’oldu sana, Özlem n’oldu? Konuşamıyor kız, dediler Fethiye Ablâ biz ona şaka yaptık böyle böyle yaptık... Yazıklar olsun yaaa günah yaa yaaa size ben yaptım mı bunları hiç he nasıl yakıştırdınız da saatlerce ağlattınız valla hiç vicdan yok yavrum be biraz vicdanlı olun be evladım yazık ya ... (A. Ç. Peki yani Özlem’den sonra yaptılar mı bu şakayı birkaç kere?) Ohooo hep aynı şakalar kim gelirse yapıyolarmış benim haberim yok. Hatta bir gün demişler ki Fethiye Ablâ seni deniyo, eğer bu bedeni yaparsan oğlan kardeşine alcak seni demişler...” (KK7)

Acemiye yapamayacağı kadar zor bir işin verilmesi motifine yazılım mühendisleri tarafından yapılan şakalarda da rastlanmaktadır (KK8). Birbirinden farklı dört meslekte karşımıza çıkan bu şakada, şaka kurbanı hem yeni geldiği iş ortamını ve işin başındaki kişiyi tanımadığından aldanmakta, hem de işe yabancı olduğundan yeni bir çalışan olarak

hangi işleri yapabileceği hangisini yapamayacağı konusunda bilgi sahibi olmadığından şakaya kanmaktadır. Meslekler farklı olsa da hepsinde statüye bağlı bulunan bir hiyerarşik düzen ve iş bölümü vardır. Her meslekte yeni başlayanlar daha basit işleri yaparken daha karmaşık işlerden deneyimliler sorumludur. Ancak mesleğe yeni başlayan kişi kapasitesinin ötesindeki işlerle korkutulmakta ve yaşadığı bu korku yoluyla ödediği kabul bedeli gruba eğlence hazzını yaşatmaktadır. Bu çerçevede aceminden yapması beklenen işler mesleğe özgü olmakla birlikte şaka aynı kurgu ve işlevle karşımıza çıkmaktadır.

Kurbanı korkutmak üzerine kurulan tüm şakalar saldırgan bir tutumla gerçekleşmektedir. Bu şakalarda eğlence sadece şakayı yapanlar için geçerlidir. Şaka kurbanının yaşadığı korku ve stres şakanın açıklanmasından sonra yerini rahatlamaya bıraksa da onun için bu tür şakaların eğlenceli olduğunu söylemek zordur (Karataş 2017: 374). Geleneksel şakalarda zalimliğin ve sadizmin şiddetli izlerinin olduğu gerçeği şakacı ve yardımcıları tarafından rahatlıkla gözden kaçırılmaktadır (Dundes 1988: 7) Şakacılar bu tür şakaların sadece eğlence amaçlı olduğunda ısrar etmekte ve buna itiraz edenleri espri anlayışından yoksun addetmekteyse de şakaların mizah ile saldırganlığı birleştirdiği ve şakalarda bir kurban bulunmasının eğlencenin acımasız tarafına işaret ettiği açıktır (Smith 1990:79). Yukarıda örneklenen tüm şakalarda da durum aynıdır. Yarbay ve terzinin şaka kurbanına acıdiklarını ifade eden sözleri; yarbayın şakayı bitirmesi terzinin ise şakacılara tepki göstermesi şakadaki eğlencenin acımasızlığını kabul ettiklerinin göstergesidir.

b) Uyarı ve Ders Verme İşlevli Şakalar

Şakaların işlevlerinden biri de meslektaşları mesleğin icrasıyla ilgili bir konuda uyarmak ve onlara ders vermektir. Bu şakalar mesleki tabuları olarak değerlendirilebilecek bir meslekte dikkatli olunması ve yapılmaması gereken durumlara karşı öğretici bir işleve sahiptir.

Bu şakalardan ilki yazılım mühendisliği mesleğinden derlenmiştir. KK8 bu şakayı şöyle anlatmıştır:

“...Onun dışında yapılan bir şaka da maile gönderilen bir linke tıklayıp tıklamamanız mesela test edilebiliyor. Bir kampanya linki veya tam hatırlamıyorum şu an detayını ama bir link gönderiliyor

mailinize ve siz de iş yerinden geldiği için, iş mailinize geldiği için güvenip açabiliyorsunuz onu. Nasıl olsa burada bir şey çıkmaz gibi belki bir anlık boşluğunuza gelip. Ona tıkladığınız zaman şirketin işte bilgi teknolojileri birimini tıkladığınızın bildirimi gidiyor. Ve sonrasında size bir uyarıda bulunuluyor. Böyle bak gelen bildirimlere tıklama, ne çıkacağı belli olmaz virüs bulaşır vesaire gibi bir şaka da olabiliyor. Aynı şekilde bilgisayarınızda gizli ve sadece sizin bilmeniz gereken, bazı kişilerin bilmesi gereken bilgiler saklandığından bilgisayarınızın başından ayrıldığınızda mutlaka kilitleyip kalkmanız gerekiyor. Bu da öğretiliyor. Bunu da denetlemek için yine buna benzer şakalar, testler yapılıyor. Onda da bilgisayarın başından kalktığınız tespit edilirse eğer gören kişi bilgisayar kilitli değilse sizin mailinize girip “Herkes benden baklava.”, “Ben herkese şunu ısmarlıyorum.” gibi bir şaka yapıldığı oluyor. Ve ondan kurtuluşunuz da yok. Yani bilgisayarınızı kitlemeden kalktıysanız o baklavayı bütün iş yerine ısmarlayacaksınız yani.”

Uyarı işlevli şakaların ilkinde yazılım mühendisliği mesleğinin tabusu olarak değerlendirebileceğimiz “bilinmeyen linklerin tıklanması” tabusunun ihlali söz konusu iken ikincisinde “bilgisayarı kitlemeden bilgisayar başından ayrılmak” tabusunun ihlali söz konusudur. Elbette tüm bu uyarılar sözlü ve yazılı olarak da yapılabilir; ancak şaka yoluyla yapılan bir uyarı ve verilen ders daha etkili ve unutulmazdır. Meslek grubunun yine şaka ile meslek üyesine bedel (baklava vb.) ödediği görülmektedir. Bu bedel ise mesleki tabunun ihlal edilmesinin bedelidir ve bir tür cezadır. Böylelikle kişi ödediği bedeli de hatırlayarak sonraki süreçte daha dikkatli davranır.

Genel cerrahlar arasında yapılan uyarı ve ders verme işlevli bir şakada ise bedel daha ağırdır:

“Biz hastanın büyük abdestini boşaltmak için makatına tüp takıyoruz... Karşısına geçirdim büyük abdestinin hepsi vücuduna geldi... Yani büyük abdesti bulaş oldu, gitti üstünü hepsini değiştirmek zorunda kaldı. Orda durmaması gerektiğini öğrendi.” (KK9)

Burada asistan hekimin özellikle yanlış yerde konumlandırıldığı görülmektedir. Sert bir şaka olarak değerlendirilebilecek olan bu şakada yeni asistan yanlış yerde bulunmanın/gelecekte hata yapma ihtimalinin

bedelini önceden ödemiştir. Benzer bir şaka kaynakçılar arasında da tespit edilmiştir. İşe yeni başlayan kaynakçıdan, kaynak maskesi takması gerektiği söylenmeden, kaynak yapması istenir. Acemi denileni yapar ancak maske kullanmadığı için gece boyu gözleri yanar. Böylelikle yeni gelen mesleğin zorluklarını en baştan görür ve mesleğe devam edip etmeyeceği konusunda sınımış olur (KK10). Maskesiz kaynak yapılmaması gerektiğini o da, asistan hekim gibi, acı yoldan öğrenir ve gelecekte hata yapma ihtimalinin bedelini önceden öder. Söz konusu şakalar mizahın acımasız yönünü gösteren yarı eğlence görüntüsü altındaki saldırgan şaka olarak da dikkat çekmektedir.

Hekimler arasında öğretici şakalara bir diğer örnek de ameliyat sırasında hastanın içinde yabancı cisim unutulmamasını gerektiğini öğretmek için spanç denen gazlı bezlerin saklanmasıdır. Gazlı bezler her ameliyattan önce ve sonra sayılmalıdır (KK11). Sayım sonrasında hastanın karnına saklanan gazlı bezlerin eksik çıkması asistan hekime stresli anlar yaşatmakta ancak böylelikle bu konuda çok dikkatli olunması gerektiği şaka yoluyla öğretilmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi şakalar daima birisinin harcanması üzerine kuruludur. Yanlış yerde durdurma şakasinda kurban şakadan fiziksel olarak etkilenerken harcanırken, ameliyathane şakasinda gazlı bezleri kaybettiğini düşünüp stres yaşayarak psikolojik olarak harcanmakta ve acı yoldan öğrenme gerçekleşmektedir. Bu bağlamda şakaların yöntemleri farklı olsa da amaçlarının aynı olduğu görülmektedir.

c) Eğlence İşlevli Şakalar

Herhangi bir iş kültüründe şaka yapma davranışı çok önemli bir sosyal kontrol biçimidir. Espri ve şakalar meslek kültüründe topluluk olma hissini yaratır ve güçlendirir. Özellikle iş ortamında yapılan şakaların önemli işlevlerinden biri iş arkadaşlarının birbirilerinin ruh hallerini ve duyguları izlemeye imkân vermesidir. Ustaca ifade edilen bir şaka ya da endişe veya gerilimi yansıtan ya da sınayan esprili alay, çalışanların ciddi konuları mizah görüntüsü altında değerlendirilmelerine imkân verir. Teknik yetenek ile ilgili bir şaka sadece bir kişi gerçekte işinde başarılıysa hoş görülebilir. Eğer mesleğinde kendini kanıtlamamışsa ya da yetersiz olduğu düşünülüyorsa, o zaman kişinin eğitilmesi gerektiği hakkındaki şaka sadece bir şaka niteliği

taşımaz ve ona ya gruptan çıkması ya da en azından işi hakkıyla yapıp yapmadığı konusunda kendisi sorgulaması için verilen bir mesaj niteliği taşır (McCarl 1996: 78). Böylelikle şaka bir yandan eğlendirirken bir yandan da bir öz eleştiri mekanizmasının devreye girmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte iş ortamında salt eğlence amaçlı görülen şakalar da dikkat çekmektedir. Elbette bu şakalar da durumsal bağlama göre farklı mesajlar taşıyabilir ancak yukarıdaki gibi doğrudan alt mesajları okunan şakalar değildir.

Daha çok hareket komiğine dayanan bu şakaların geneli meslekte kullanılan eşyaların saklanması, meslekte sıklıkla kullanılan çeşitli malzeme ve unsurların şaka malzemesi olarak kullanılması yoluyla yapılmaktadır. Bunlar arasında terziler arasında iğnelerin yerinin değiştirilmesi veya ters takılması, sandalye çekme şakası (KK12), ağaç oymacıları arasında çalışan kişinin arkasına iliştirilen gazetelerin yakılması (KK13), fakülte yıllarında ve cerrahi birimlerde kadavradan parmak, kulak, penis gibi çeşitli organların kesilerek çömezlerin cebine koyulması (KK14), hekimler arasında kendini önemli bir kişi ya da hoca olarak tanıtarak yapılan telefon şakaları (KK15), madenciler arasında yatakhanelerde uyuyanların parmak aralarına gazete kâğıdı koyup yakılması, şampuan kutularına yağ doldurulması, haberi olmadan birinin takım sandığına ağır metallerin konup taşınması (Terzi 2019: 324) örnekleri verilebilir. Bunlardan bazıları farklı sosyal gruplarda da yapılabilecek şakalar olmakla birlikte yine de (terzilerin dikiş makinesi kullanırken sandalyeye ihtiyaç duymaları gibi) şakada kullanılan malzemelerin meslek ortamıyla da bağlantısı bulunmaktadır. Bu şakalar meslek yaşamının herhangi bir döneminde yapılmakta ve iş ortamını daha eğlenceli kılmayı amaçlamaktadır.

Şakaların kimler arasında yapıldığı incelendiğinde genellikle eşit statüde olanların birbirine şaka veya espri yaptıkları görülmektedir. Bunun nedeni yöneticilerin ve diğerler statüdeki kişilerin işyerinde iki ayrı alt kültürde yaşamalarıdır. Bu iki grup aynı tip şaka ilişkisini paylaşarak zaman zaman birbirlerine şaka yapabilmelerine rağmen, nadiren bu şakalar aynı statüdeki kişilerin birbirlerine yaptıkları şakalar kadar etkilidir (MacCarl 1996: 78). KK 12 da bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır:

“Yok öyle çok şaka yapılmaz. Sandalye çekme şakası falan vardı da, yani ciddiyet vardı ustalar arasında, çırakların arasında bi

ciddiyet vardı. Kesinlikle ustanın olduğu yerde konuşulmaz, lakayt şakalar yapılmaz. Başkasının işinden başka iş yapılmazdı. Genelde el şakası olurdu. Çıraklar arasında iğnelerin yerini değiştirmek (gibi), iğne ters takılırdı.”

Aynı iş ortamında çalışsalar da statüye bağlı iki ayrı grup oluşturan astlar ve üstler arasında paylaşılan ortak bir folklorun yanında alt gruplara özgü folklorun gözlemlenebileceği en iyi türlerden birinin şaka olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Yukarıdaki örneklerde de şakalar ya aynı statüdeki kişiler arasında ya da kendisinden düşük statüde olan meslektaşına yapılmıştır. Üst statüdeki bir kişiye şaka yapılan bir örneğe rastlanmamıştır. Bunun nedeni mesleki hiyerarşinin ilişkileri düzenlemesi ve bu ilişki biçiminin folklorla da yansımasıdır.

Şakaların bir başka boyutunu da anlatıya dönüşmeleri oluşturmaktadır. Şaka anlatıları olarak nitelendirilen bu anlatılar, meslek anlatıları içinde her meslekte bulunabilecek anlatılar arasında değerlendirilmektedir. Özellikle yeni gelenlere yapılan ilk gün şakalarının konu edildiği anlatılar hemen her meslekte bulunabilmektedir (Santino 1978: 204). Bu çerçevede şaka türü bir başka türün de ana temasını oluşturmakta ve anlatılması yoluyla da kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Herhangi bir mizahi unsur karşısında gülmenin sebeplerini açıklayan çeşitli mizah kuramları vardır. Bunlardan gülmeyle ilgili duygular üzerinden hareket eden üstünlük kuramı, bir gülmece ögesi karşısındaki kişinin, olay kahramanın yaptığı hataya kendisinin düşmemesinden dolayı karşısındakinden üstün olduğunu hissetmesi sonucunda gülmenin gerçekleştiğini; gülmeye yol açan düşünceler ve nesneler üzerine yoğunlaşan uyumsuzluk kuramı olay akışında beklentinin aksine gerçekleşen durumun şok etkisi yaratması sonucunda uyumsuzluktan kaynaklanan bir gülmenin oluştuğunu; gülmede fizyolojik değişikliklerin etkisini ele alan rahatlama kuramı ise organizmadaki sıkıştırılmış, bastırılmış enerjinin boşaltılması sonucunda gülmenin oluştuğunu ileri sürmektedir (Öğüt Eker 2009: 141; Özünlü 1999:21; Morreall 1997:32). Şakanın farkında olanlar karşı tarafı aldatmanın verdiği haz ve karşı tarafın düştüğü hataya düşmemenin verdiği üstünlük duygusundan ya da karşı tarafın sergilediği uyumsuz tutumdan dolayı gülerken, şaka kurbanı olup bitenin gerçek olmadığını anladığı

anda yaşadığı rahatlama duygusuyla ve bastırılmış enerjinin boşalmasıyla gülmektedir.

Şakacının niyetine, oluştukları sosyal bağlama ve iki taraf arasındaki ilişkiler üzerindeki etkisine bağlı olarak, şakalar iyi niyetli veya kötü niyetli olabilir (Smith 1990: 79). Freud bu şakaları masum ve kasıtlı şakalar olarak değerlendirmektedir. Masum olan espri ve şakaların özel bir hedefi yoktur ancak kasıtlılar ya saldırganlık, hiciv ya da savunma amacıyla düşmanca bir yapıya, ya da teşhiri esas alan müstehcenlik amacına hizmet eden açık saçık bir yapıya sahiptir (2012: 132). Bu şakalar şakanın saldırgan yönünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Genel olarak meslek şakalarında da bu tür saldırgan şakalara rastlanmaktadır.

Şakacının şakanın sonunda herkesin katılacağı bir gülmeyi gerçekleştirebilmeyi amaçladığı iyi niyetli şakalar, ayırıcı olmaktan çok bütünleştirici bir özellik gösterir ve iki taraf arasındaki arkadaşlığı kuvvetlendirir. Kötü niyetli şakaların aksine sürekli ya da ciddi hasarlardan kaçınılır. Kötü niyetli şakaların ise bölücü bir yapısı vardır. Kurbanları dışlar ve onları grup dışı üye statüsünde tutar. İyi niyetli şakalar kurbanlarından gelecek ciddi olumsuz tepkilerden sakınıp onların çok fazla sinirlenmesini önlemeye çalışırken, kötü niyetli şakalarda, bazen özellikle kurbanın olumsuz tepkiler vermesi amaçlanır (Smith 1990: 79). Bu durum şakaların incelenmesinde bağlamsal faktörlerin etkisinin önemini gündeme getirmektedir. Şakanın kim tarafından kime yapıldığı ve dahası hangi mesaj üzerine kurulduğu niyeti ortaya koymaktadır. Eğlence amacından uzaklaştığı durumlarda şakalar, en uç noktada mizahı kullanan silahlar olarak işlev görebilir. Bu bağlamda meslek yaşamında şakalar, yıldırma (mobbing) amacıyla da kullanılabilir.

Sonuç

Meslek, iş ortamındaki mizahın da bağlamsal çerçevesini oluşturduğundan şakalar söz konusu meslekle ilgili esoterik bilgi ve komikliğe dayalı bir yapı sergilemekte ve gündelik yaşamdaki diğer şakalardan farklı olarak mesleğe özgü unsurlar ve özellikler taşımaktadır. Gülmeyi oluşturan temel öğeleri ve kurguları benzer olmakla birlikte her meslek kendi araç ve yöntemleriyle şaka yapmaktadır.

Şakalar mesleki kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir role sahiptir. Meslektaşlar şaka yoluyla sadece aynı şakaları değil, meslek dâhilinde ne çeşit şakalar yapılabileceğini de öğrenir. Daha önce yapılmış bir şaka örnek kalıp olarak dururken onu çeşitlendirmek şakayı öğrenenlerin elindedir. Bu noktada, en etkili öğrenme biçimi yaparak yaşayarak öğrenme olduğundan, geçmişte şakaya maruz kalmış bir şaka kurbanının diğerlerine göre ileride daha iyi bir şakacı olma potansiyeli vardır (Karataş 2017: 353). Ayrıca şakanın anlatıya dönüşmesi yoluyla da meslek nesilleri boyunca aktarımı mümkün olmaktadır. Şakanın anlatısal boyutu şaka anına tanık olmayan meslektaşların da bu şakaları öğrenmesini sağlarken şaka yapma fikrini de grubun bilinç altına yerleştirir.

Mesleklerde şakalar yeni meslek grubuna kabulü işaretleyen ritüel işlevli şakalar, mesleğin yeni üyesine meslekle ilgili tabuları hatırlatan ve mesleğin icrasıyla ilgili önemli konuları öğreten ders verici-öğretici şakalar, iş ortamında hoşça vakit geçirmeyi sağlayan eğlence işlevli şakalar olmak üzere çeşitli işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman mizahın acımasız yönüyle beslenen bu şakaların en önemli işlevlerinden biri ise grup bilincini yükseltmesi ve aynı grubun üyesi olma hazzını meslektaşlara yaşatmasıdır.

Elbette yukarıda ele alınan mesleklerin dışında da pek çok meslek kendine özgü bilgi, işleyiş ve yöntemlerle şaka yapmaktadır. Buradaki örnekler ise farklı mesleklerde benzer amaç ve işlevlerle benzer kurguya sahip şakaların yapıldığını göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Bu benzerlik çalışma yaşamının ve statüye dayalı gelişen davranış biçimlerinin farklı grupları ortak paydada buluşturması ve bu ortaklığın folkloru yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kaynak Kişiler

KK1: Eyüp Ayaz, 1987 Yozgat doğumlu, İmam Hatip ile Ömürhan Yılmaz tarafından Ankara'da 21.01.2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK2: İsim bilgilerinin gizli tutulmasını isteyen Kur'an Kursu öğreticisi ile Pınar Karataş tarafından Ankara'da 26.09.2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK3: Emre Aydemir, 1986 Çorum doğumlu, Göz Hastalıkları Asistan Hekimi ile Pınar Karataş tarafından Ankara'da 24.08.2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK4: Muhammet Şahin Yılmaz, 1989 Giresun doğumlu Üroloji Asistan Hekimi ile Pınar Karataş tarafından Ankara'da 04.09.2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK5: Demirhan Örsandemir, 1988 Ankara doğumlu Üroloji Asistan Hekimi ile Pınar Karataş tarafından Ankara'da 31.01.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK6: İsim bilgilerinin gizli tutulmasını isteyen Yarbay ile Çağlar Akpınar tarafından Ankara'da 26.12.2023 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK7: Fethiye Tuncel, 01.05.1952 Kırklareli-Babaeski doğumlu, Terzi ile Gülbüz Aybala Çobanoğlu tarafından Bursa'da 06.12.2022 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK8: Berkay Çelik, 1992 Kars doğumlu, Yazılım Mühendisi ile Büşra Günay tarafından Ankara'da 13.01.2023 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK9: Mahir Kırna, 1978 Malatya doğumlu Genel Cerrahi Uzmanı ile Ankara'da Pınar Karataş tarafından 23.08.2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK10: Ali Pamuk, 1985 doğumlu Tekniker ile Ankara'da Pınar Karataş tarafından 18.12.2024 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK11: İskender Sayek, 1944 İskenderun doğumlu Genel Cerrahi Uzmanı ile Pınar Karataş tarafından Ankara'da 03.02.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK12: İsim bilgilerinin gizli tutulmasını isteyen Terzi ile Feyza Keşan tarafından Ankara’da 18.12.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK13: Şükrü Nasıh Maden, 1964 Ankara doğumlu, Ağaç Oymacısı ile Pınar Karataş tarafından Ankara’da 18.10.2024 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK14: Yusuf Aslantürk, 1965 Ankara doğumlu, Beyin ve Sinir Cerrahisi Uzmanı ile Pınar Karataş tarafından Ankara’da 26.04.2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KK15: Olgı Nur Dereci, 1987 Ankara’da doğumlu, Halk Sağlığı Asistan Hekimi ile Ankara’da 04.02.2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

Kaynakça

Dundes, Alan (1988), “April Fool and April Fish: Towards a Theory of Ritual Pranks”, *Etnofoor Anthropological Journal*, I (1): 4-14.

Freud, Sigmund (2012), *Espriler ve Biliçdışı ile İlişkileri*, İstanbul: Payel Yayınevi.

Karataş, Pınar (2017), *Meslek Folkloru Bağlamında Hekimlik*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Marcus, Laura R. ve Marianne T. Marcus (1990), “Occupational Folklore”, *The Emergence of Folklore in Everyday Life* (Ed. George H. Schoemaker), Bloomington, Indiana: Trickster Press, 121-132.

McCarl, Robert (1996), “Occupational Folklore”, *Folk Groups and Genres: An Introduction* (Ed. Eliot Oring), Utah: Utah State University Press, 71-91.

Morreall, John (1997), *Gülmeyi Ciddiye Almak*, İstanbul: İris Yayıncılık.

Öğüt Eker, Gülin (2009), *İnsan Kültür ve Mizah*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Özünlü, Ünsal (1999), *Gülmecenin Dilleri*, Ankara: Doruk Yayınları.

Santino, Jack (1978), “Characteristics of Occupational Narratives”, *Western Folklore*, (Working Americans: Contemporary Approaches to Occupational Folklife), 37(3): 199-212.

Smith, Moira (1990), “Jokes and Practical Jokes”, *The Emergence of Folklore in Everyday Life* (Ed. George H. Schoemaker), Bloomington, Indiana: Trickster Press, 73-82.

Smith, Moira (1996), “Prank”, *American Folklore An Encyclopedia* (Ed. Jan Harold Brunvand), New York-London: Tylor & Francis, 1232-1235.

Şahin, Halil İbrahim (2014), “Gelenek, Gülme ve Şaka”, *Milli Folklor Dergisi*, 13 (101): 237-251.

Terzi, Âdem (2019). “Madenci Folkloru”, 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (Genel Konular)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 321-331.

Thomson, Stith (1966), *Motif-Index of Folk-Literature Volume 4 (J-K)*, Bloomington& Londen : Indiana University Press.